

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN GÖRÖG TANULMÁNYAI.

108 esztendővel ezelőtt egy forró augusztusi délután a debreceni Péterfia-utcán az itt állomásozó Hessen-Homburg huszárezrednek egy százada lovagolt ki a Nagy-erdő felé. A nyalka hajdu fiúk élén egy erős szemöldökű, délceg, fiatal huszárcapitány haladt, aki két évi szabadság után pár nappal ezelőtt tért vissza ezredéhez s hogy huszárjait, mint embereket is közvetlen közléről megismerje, vendégségbe vezeti őket, melyben ő lesz a házigazda s alárendelt katonái az ő vendégei. A vendégség a Nagy-erdő árnyas fái alatt folyt le, — talán éppen azon a helyen, hol ma a Tisza-Egyetem pompás klinikai épületei emelkednek, — s katonásan egyszerű és rövid volt: néhány kilogramm szalonnát és kenyeret s 100 liter bort fogyasztottak el a derék hajduk új parancsnokuk egészségére. A hangulat azonban tüzesen lelkes volt az ittasság legcsekélyebb nyoma nélkül. Parancsnokuk, a külföldet már több ízben megjárt, nagyműveltségű gr. Széchenyi István, ki Debrecenbe való utaztában s itt e városban is nem sokat talált, ami eszméktől és tervektől forrongó lelkét kielégíthette volna, sőt országunkat általában nagyon is hátramaradottnak, népünket testben-lélekben gyöngének találta. e vendégségről a következőket jegyzi fel naplójában: «Katonáimat a fesztelen viselkedésük annyira megszépítette, hogy kezdtem megszeretni századomat. Én annyira ellágyulok, ha valami hazai dolgot látok, hogy egy hegedű, vagy cimbalom, néha még egy duda is elegendő, hogy engem könnyekre fakasszon. Soha ne akarja senki egy nemzetnek a sajátságait átformálni, vagy éppen megsemmisíteni: olyan ez, mint a zománc a fogakon! Századom végül is olyan tűzbe jött

anélkül, hogy ittas lett volna, hogy erős vágyat éreztem magamban, hogy azonnal *attaque-ra* vezessem őket.»¹

A nagyverdei ünnepségen az arisztokrata kapitányt és az egyszerű hajdu-huszárokat néhány pillanatra teljesen összeforrasztotta a magyar lélek fesztelenül megnyilatkozó közössége s mily szép lett volna, ha az itt létrejött szoros lelki összhang a katonai élet minden vonatkozásában hatalmas emeltyűként érvényesülhetett s áldásos gyümölcsöket teremhetett volna. De a fiatal Széchenyit a hadsereg akkori szelleme nem elégíthette ki; a feljebbvalók pedáns kicsinyessége, a lélek nélküli, gépies gyakorlatok, a katonák gyenge felszerelése s a haláltmegvető katonai becsvágy aláhanyatlása lehangolják őt, nem szolgál szívesen s a nagy gyakorlatok befejezése után már újra több hónapi szabadságra megy, melyet a bécsi előkelő társaságokban, cenki birtokán s a környékbeli barátainál tölt el vadászgatva, szemlélődve és sokat, nagyon sokat olvasva s tanulva a világirodalom és a tudomány remekeiből.

December közepén újra visszatér ezredéhez, mert — amint maga mondta — akinek olyan sok búzája terem, mint neki, annak valamiképpen a köznek is szolgálnia kell s pár napra Debrecenbe való megérkezése után naplójába, melyben élete minden fontosabb élményét leírta, egy imádságot jegyez fel. Egy imát, mely ellenállhatatlan erővel buggyant ki lelkéből éjjeli álomlátása után s élesen világít rá ennek a fiatal huszárkapitánynak egészen rendkívüli lelkiállapotára. Kiragadom e hosszú imából a bennünket érdeklő, fontosabb részeket: «Hatalmas bírója a földnek s a kifürkészhetetlen mindenségnek, aki előtt bámulattal és imádatlal borulok le, tudatában gyöngeségemnek s remegő szívemnek, érlelj meg engemet az erényre és arra a tökéletességre, melyet az ember a maga fogyatkozásai és lobogó szenvedélyei ellenére is már ebben a világban elérhet. Ajándékozz meg engem a lélek belső vigaszával és csendes békéjével, mely nélkül az ember ezen a földön nem élhet a Te szemléletedben s szellemét nem tarthatja meg abban a magas, földöntúli

¹ Viszota: *Gróf Széchenyi István naplói*, Budapest, 1926. II. 54.

szárnyalásban, hová a benső imádság emeli fel rövid pillanatokra a tétovázó kedélyt. Hadd időzzek én azokban a magasságokban s acélozd meg gondolkodásom erejét, hogy én bár élve, de lélekben meghalva s tisztultabb képzelőerő segítségével hozzád felemelkedve a Te jóságodat és nagyságodat megismerhessem s létezésem okát megérthessem. Tedd magadat értelmem számára hozzáférhetővé. Tisztítsd meg kedélyemet az előítéletektől s töltsd el szívemet határtalan elnézéssel és szeretettel az egész emberiség iránt. Engedd, hogy életemet Selinával megoszthassam s általa magamnak vigaszt és békét találjak, melyet egyedül többé már nem találhatok fel s vele egyesülve egyedül Neked és a Te dicsőségednek élhessek. Ha azonban általa nem lehetnék jobbá s ő sem lehetne jobbá általam, akkor válassz el bennünket s engedd, hogy különböző utakon haladva, végre az örökkévalóságban újra találkozassunk.»¹

Ez a megtisztult lélek mélységeiből fakadó s filozófiai magasságok felé szárnyaló, gyönyörű imádság a 28 éves Széchenyi lelkivilágáról egészen más képet mutat, mint amelyet egy fiatal huszártisztnél tapasztalni lehet s amilyenek mutatkozott ő maga is katonai pályája megelőző éveiben. Korábban, amint naplóiban ismételten kifejezi, a bécsi előkelő társaságok légkörének hatása alatt a könnyű és sokszor könnyelmű szórakozások embere volt, aki egy szellemes aperçut, vagy egy jól sikerült tréfát mindennél előbbre valónak tekintett s aki a szerelemben is, mely oly gyakran és különböző oldalról gyötörte meg lelkét, inkább a huszár — *attaque bravúros keresztülvitelére* gondolt, mint a nyomában fakadó csendes boldogságra, melyre egyébként oly nagyon vágyakozott. Ambíciója úgyszólván kimerült abban, hogy őt kedves és érdekes társaságbeli embernek tartsák. A komolyabb célok és mélyrehatóbb életelvek akkor még hét pecséttel elzárva maradtak előtte.

A Debrecenben elrebegett imából azonban már oly szellem árad ki, mely messze elhagyva e földi élet kicsinyességeit, az égi szférák felé repül, a világmindenség legnagyobb

¹ Vizsota: *Gróf Széchenyi István naplói, II. 103.*

titkainak, Istennek és a lét okának megismerésére áhítozik s az emberileg elérhető legnagyobb tökéletességre törekszik. Tökéletes akar lenni az erényben, a jóságban, az egész emberiség iránt való határtalan szeretetben s szíve választottjával is csak akkor kíván egyesülni, ha tudja, hogy ez a frigy elő fogja mozdítani mindkettőjük tökéletesedését, különben egy magasabb cél érdekében kész lemondani még földi szerelméről is.

Hogy ez a hatalmas átalakulás, mely mondhatni egészen új embert formált Széchenyiből, mikor ment végbe az ő lelkében. arra nézve semmi kétségünk sem lehet. Maga jelöli meg az 1818-ik. esztendő, mint határkövet életében, mely az ő régebbi, tudás és komolyabb célok és principiumok nélküli pályáját emez innen kezdődő, új életétől elválasztja.¹ Ennek megfelelőleg Széchenyi életírói² egészen helyesen teszik ezt a nevezetes átalakulási folyamatot az ő keleti utazására, mely 1818 júliusától 1819 júniusáig, tehát összesen 11 hónapig tartott, csak annak megfejtését, hogy mi okból és miképpen és miért éppen ezen útja közben következett be ez a nagyszabású lelki újjáébredése a legnagyobb magyarnak, nem találjuk az eddigi magyarázatokkal teljesen kimerítettnek. Ez utazás fáradalmi és tapasztalatai, a bő alkalom, az önmagába elmerülő reflexiókra és összehasonlításokra nem fejtik meg a lényegét, hiszen Széchenyi megelőzőleg is többször és huzamosabb ideig utazott Itáliában és a Nyugaton s hár kétségtelenül sokat látott és tanult ezen útjai alatt is, nyugati utazásai nem voltak rá ily mélyrehatóan átalakító hatással.

Keleti útján bizonyára olyan különleges lelki hatásokban volt része, amilyeneket azelőtt nem tapasztalt s ezekben az egészen kivételes ható-erőkben kell keresnünk lelki átalakulásának forrását. Az 1818/19. útjának tulajdonképpeni célja és gerince a görögországi tanulmányút volt. Nem véletlen szeszély, hanem régóta érlelt és tervszerűen előkészített, komoly célok ragadták a fiatal Széchenyit a görög muzsák

¹ U. o. I. 704, 594, 653, 655, 832.

² L. Viszota előszavát *Széchenyi naplóihoz* I. CXXXV. sk. lk.

napsugaras szülőföldje felé. A mult század elején a neo-humanizmus és filhellenizmus varázsa tartotta lekötve Nyugat-Európa legműveltebb szellemeit. A görög művészet utólérhetetlen szépségeinek újra felfedezése s a görög életideálnak a filozófia és a szépirodalom fényszórói által újra mintaképként való előtérbe állítása egy új renaissance izgalmaival hozták forrongásba a kedélyeket. Angolok, franciák, dánok és németek, tudósok, művészek és politikusok egymásután kerekedtek fel, hogy megláthassák azt a szent földet, hol egykor oly nagyszerű emberek éltek s megszemlélhessék azt a keveset, amit az ógörög művészet remekeiből a mostoha sors még meghagyott. Ennek az egész Nyugat-Európán végig futó szellemi áramlatnak üdítő szellője megérintette a mi Széchenyinket is már 1815-ben, mikor Metternich herceg megbízásából fontos diplomáciai küldetéssel pár hónapot Nápolyban töltött. Itt ismerkedett meg Gell angol archeológussal, ki többször beutazta a görög művelődés nevezetesebb színtereit s útjának eredményeit nagyon pontos leírások és tudós kommentárok formájában közzé is tette. Széchenyit annyira megragadta az angol szakember érdekes előadása görögországi élményeiről, hogy elhatározza, hogy ezentúl ő is csak a tudás szenvedélyének kíván hódolni.¹ Fogadalmát meg is tartotta. Megszerzett minden hozzáférhető könyvet, ami a görög művelődésről s művészeti emlékekről, a görög és római történelemről az ő idejében csak jelentőséggel bírt. Gell² munkáin kívül áttanulmányozta Chandler,³ Clarke,⁴ Holland,⁵ Rennell⁶ angol, Pococke,⁷ Barthelémy,⁸ Leche-

¹ *Naplói*, I. 80, 85.

² *Topography of Troy and its Vicinity*, 1804. *Itinerary of Greece with a Commentary on Pausanias and Strabo*, 1810. *Itinerary of the Morea*, 1816.

³ *Travels in Asia Minor*, 1795. *Jonian Antiquities*, 1769.

⁴ *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa* 2. k. *Greece, Ägypt and the Holy Land*, 1816.

⁵ *Travels in the Jonian Islands, Albania, Thessaly etc.*, 1815.

⁶ *Observations on the topography of the Plain of Troy*, 1814.

⁷ *Voyage de R. Pococke en Orient, dans l'Égypte, la Grèce etc.*, I—VI. 1772. *Nouveaux voyages dans l'Archipel etc.* I—III. 1800.

⁸ *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, 1816.

valier,¹ Ottenfels² és Bartholdy³ francia, Hammer-Purgstall⁴ német útleírásait, Gibbon⁵ és Goldsmith⁶ történeti munkáit, nem számítva azt, hogy a filhellén szellemű szépirodalom, köztük első helyen Byron és Schiller költeményei, szinte mindennapi olvasmányai közé tartoztak. Ezen alapos előkészületeit még kiegészítette egy igen fontos és jellemző törekvésével, amidőn a görög földre való indulás napja 1818 július 13-án végre elérkezett. Helyre akarta pótolni, amitől hiányos és sokszor felpanaszolt gyermekkori oktatása őt megfosztotta, meg akart tanulni görögül, eredetiben akarta olvasni a görög irodalom remekeit. E célból egy görög instruktort vitt magával, kinek segítségével a kocsin és a hajón, szabad óráiban a szállodai szobában görögauktorokat olvasott és fordított s vágyainak netovábbja volt, hogy ő Homeroszt és Euripidest minden segítség nélkül könnyen meg tudja érteni és eredetiben élvezni. Instruktora azonban ily magas célhoz mérten rosszul választotta meg. Landschulz bécsi filológus pedáns és száraz grammatikus volt, kinek sem a görög formaszépség iránt nem volt kellő érzéke, sem a művek tartalmi mélységeibe nem volt ereje behatolni. Szerfelett hiú, sőt gőgös viselkedésével, gyámoltalan és modortalan föllépésével sok bosszúságot okozott a hosszú úton Széchenyinek, aki többször foglalkozott azzal a gondolattal, hogy ellenszenves görög tanítóját haza küldi, de még az a kevés is, amit tőle tanulhatott, annyira fontos volt előtte, hogy inkább túrt és végig kittartott vele. Ilyen kedvezőtlen helyzetben végül is csak odáig juthatott el, hogy — bár könnyebb görög szövegekkel önállóan is meg tudott birkózni — nehezebb szövegeket már csak instruktora, illetőleg kész fordítások segítségével volt képes olvasni.

¹ *Voyage de la Troade*³, 1802.

² *Guide de Voyageur à Constantinople*, közölve *Széchenyi Napló* I. 787.

³ *Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804.*, Paris 1807.

⁴ *Umblick auf einer Reise v. Kpel nach Brussa*, 1818. *Topographische Ansichten gesammelt auf einer Reise i. d. Levante*, 1811.

⁵ *History of the decline and fall of the roman empire*, 1776—88.

⁶ *The Grecian History from the earliest state to the death of Alexander the great 1774*. 2 vls. *The Roman History from the foundation of the City of Rome to the destruction of the Roman Empire 1769*. 2 vls.

Ily módon olvasta keleti útján Platon *Apológiáját*,¹ *Phaidrosát*² és részben *Politeiáját*³ is, Pausaniashól⁴ Attika, Argolis és Sparta leírásait, a költők közül Anakreont⁵ és Solont⁶ s úgy látszik, bele kóstolt a legnehezebb dióba, Thukydidesbe⁷ is. A legnagyobb hatást Platon *Phaidrosa* tette rá, az a dialógus, melyben e minden idők legnagyobb filozófusa az eszményi szépről és az eszményi szerelemről szóló tanításait fejti ki megragadó drámai erővel. Ebből a szép dialógusból Széchenyi a Stolberg német fordítása felhasználásával le is fordított néhány fejezetrészt szabadon, de a lényegét elég híven adva vissza⁸ s megjegyzi, hogy egyfolytában öt teljes óráig dolgozott, míg egy rész fordításával elkészült. Görög olvasmányait nem hagyta abba görögországi útja után sem, hazatérése után fogott legkedvesebb auktorának, a sztoikus Epiktetosnak⁹ olvasásába, melyet újra meg újra áttanulmányozott s amelyre későbbi műveiben is állandóan hivatkozott. Ismételten elolvasta Polybios¹⁰ történeti művét s Plutarchos¹¹ életrajzait. Újgörög tanulmányainak inkább praktikus célja volt: arra törekedett, hogy útjában a görög lakossággal a saját nyelvükön tudjon érintkezni. Athénben újgörög tanítót is fogadott s naplójában sok helyen találunk újgörög szómagyarázatokat. Célját annyiban el is érte, hogy útja vége felé már meg tudta magát értetni újgörög nyelven.¹²

Széchenyi öttagú kíséretével Triesten, Paduán, Ferrarán, Firenzén és Rómán át utazva augusztus 18-án szállt hajóra

¹ *Naplói* I, 207, 854—56 lapjain idézeteket közöl belőle fordításban a szerző említése nélkül.

² U. o. I, 202, 212.

³ U. o. II, 167, 168.

⁴ U. o. I, 212.

⁵ U. o. I, 257, 268.

⁶ U. o. I, 509.

⁷ U. o. I, 339.

⁸ 30. fejj. vége, 31. eleje, 32. közepe, 36. közepe.

⁹ *Naplói* II, 121, 128, 426.

¹⁰ *Naplói* II, 322.

¹¹ U. o. II, 512, 684, 724.

¹² U. o. I, 455, 469, 479, 823.

Anconában, hogy Corfu érintésével a Levante-útvonalon egyenesen Konstantinápolyba hajózzon.¹ Az osztrák hadihajó, mely Széchenyit vitte, tulajdonképpen a bécsi udvar új konstantinápolyi nagykövétét, gróf Lützwot volt hivatva új állomáshelyére szállítani s ezért útközben csak kényszerűségből állott meg néhány állomáson. A hadihajó szeptember 10-én érkezett meg a Dardanellák bejáratánál fekvő Tenedos-szigetéhez, melyen túl nem is mehetett, minthogy a törökök idegen hadihajókat nem bocsájtottak át a Dardanellákon. Innen tehát csolnakkal kellett volna tovább utazni. minthogy azonban Lützow a Konstantinápolyból eléje küldött csolnakot nem találta kielégítőnek s helyette megfelelőbbet kért, Széchenyi nem várta be a másik csolnak megérkezését, hanem búcsút véve Lützwotól s felfogadva a nagykövet által visszautasított török csolnakot, a kisázsiai partok felé tart, hogy a homerosi Trója vidékét megszemlélje. A nagy görög költő által megénekelt város maradványait természetesen nem láthatta meg, hiszen Schliemannék csak évtizedekkel később végezték ott híres ásatásaikat, mégis Széchenyi semmi fáradságot nem kímélt, hogy legalább a Simois-folyót, mely körül annyi görög vér folyt s a sírhalmokat, melyeket a hagyomány Achilleus, Patroklos és Aias sírja gyanánt jelölt meg, megtalálja, ami az ő nagy öröme sikerült is neki. Ezen kirándulás után ő is Konstantinápoly felé vette útját s bár a Dardanellákon való átutaztában eszébe jut neki, hogy a közeli Rodostóban Rákóczi és Bercsényi hamvai nyugsznak, azért naplójában tett feljegyzései arra vallanak, hogy a görög történelem és mitológia emlékei ezúttal sokkal jobban érdekelték őt, mint a magyar bujdosók nyugvóhelye. Konstantinápolyban az ottani klíma nem volt jó hatással idegeire s nem érezte jól magát ott s bár, amit lehetett, mindent megnézett, a középkori görögység ott látható nagyszabású alkotásai nem nagyon érdekelték. Széchenyi Gibbon nagy történelmi művének hatása alatt a keletrómai. illetőleg bizánci császárságban a régi római imperium elfaju-

¹ Útjáról rendszeres naplót vezetett, melyet *Viszota Naplói* I, 190—658 l-kon és a függelékben adott ki. Görög uti naplóját később rendszeresebben fel akarta dolgozni, de e szándékát nem valósította meg.

lását és fokozatos aláhanyatlását látta s az idevonatkozó emlékeket általában nem méltányolta. Október 14-én búcsút mondva Konstantinápolynak, végighajózott a Márvány-tenger ázsiai partján s Nikomediában partra szállva, Brussa érintésével megmászta az Olympos hegyét, honnan pompás kilátás nyílt nemcsak a tenger felé, hanem Kis-Ázsia belsejébe is. Legközelebbi állomása Smyrna, honnan kirándul Chios szigetére és Ephesosba, az előbbi helyen Homeros iskoláját, forrását és borát, az utóbbiban az akkoriban már látható műemlékeket keresve. Chiosban eltűnődik azon: vajjon lehetséges-e, hogy — amint mondják — a chiosi újjörög dialektusban homerosi eredetű szavak és kifejezések maradtak volna fenn. Észreveszi az újjörögöknek erős ragaszkodását az antik hagyományokhoz, nagy tanulékonyosságukat s a törökökkel szemben minden téren megnyilvánuló szellemi felsőbbségüket, megérzi az elnyomott nép lelkében végbemelő forrongást, a három év múlva tényleg megtörtént kirobbanás előszelét. Smyrnából egy angol hadihajó fedélzetén Karácsony estéjén Athénbe érkezik, hol alapos tanulmány tárgyává teszi a régi művészet fennmaradt nagyszerű emlékeit. Innen több kirándulás keretében megtekinti a chaironeiai, thermopylaei és marathoni csaták színterét s térdreborult a földön, hol egykor a szabadsághősök vívták titáni küzdelmüket (*Világ*, 223.) a barbár túlerővel szemben. Megnézte a Parnassust is, a múzsák lakó-helyét s Thébében a Dirke és Ismene-forrásokat. A Zosterfoknál ásatásokat is végzett, de néhány cserépedénynél egyebet nem talált.¹ Athénből február 3-án indult el Aeginán, Korinthoson és Nemeán át Mykenébe, hol Atreus híres kincsesháza már akkor hozzáférhető volt, majd Argoson és Tripolitzán keresztül Mistrába, illetőleg a régi Sparta romjaihoz. Innen Arkadia felé véve útját Megalopolis romjait, majd Bassaiban egy meredek hegy tetején fekvő Apollon-templomot kereste fel s egész Arkadián végig ügetve Olympia völgyében, az Alpheus partján pihent meg rövid időre, hogy innen tovább haladjon peloponnesosi útja utolsó állomására,

¹ Atyjához intézett levele, Zichy Antal kiadása, 275.

a patrasi kikötőbe, hová február 18-án érkezett meg. Két hét leforgása alatt tehát megnézett jóformán mindent, ami abban az időben a Peloponnesosban figyelemreméltó látni-való csak akadt. Ha figyelembe vesszük azon a területen a török uralom alatt az utazás nehézségeit, hogy Széchenyinek és társainak esetről-esetre felfogadott lovakon, illetőleg öszvéreken, gyakran gyalog kellett utaznia, igen sokszor szakadó esőben, küzködve az elszállásolás és ellátás nyomorúságaival, a bentlakók, törökök és görögök nemtörődömségével, valóban bámulnunk kell az ő óriási energiáját és kitartását s az ő kéthetes peloponnesosi útját bizvást sorozhatjuk a görög expedíciók hosszú sorozatában is a legnagyobb teljesítmények közé. Patrásból Máltába hajózott s ott pihente ki az erőltetett út fáradalmait. Innen néhány hétre Siciliába ment, itt is főleg a görög mult emlékei iránt érdeklődve. Scylla és Charybdis, a scyllai öböl, hol Odysseus hajótörést szenvedett, a cyclops-szigetek, Leontinoi (Lentini), Syracuse, Akrai, Agrigentum, Taormina, Messina, Palermó valának útjának főbb állomásai, mind olyan helyek, melyek az ógörög mondákban, históriában és művészetben nevezetes szerepet játszanak. Itt talán még peloponnesosi útján is túltett, amennyiben csaknem mindenütt gyalog ment s a nagyon körülményes tanulmányutat Messinától Palermóig 23 nap alatt tette meg. Ezzel véget is ért a görög tanulmányút. Május közepén Nápolyba ment s innen rövid tartózkodás után a már ismert úton vissza utazott Bécsbe.

Ha azt kérdezzük, hogy minő célokat követett s milyen maradandó hatásokat fogadott magába Széchenyi görög tanulmányútján, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ő — bár mindig azokat a helyeket szemelte ki, melyek az ógörög kultúra szempontjából jelentősek voltak — ezeken a helyeken nem csupán a régi emlékeket látta meg, hanem figyelme kiterjedt a jelen lüktető életének minden mozzanatára s a természet szépségeire is. Naplója tele van az ottani politikai helyzet, a társadalmi élet, a kereskedelem, földművelés és az általános művelődési viszonyok körébe vágó éles megfigyelésekkel s annyira találó megjegyzésekkel, hogy azon kor művelődéstörténeti írója értékes kincsektől fosztja

meg magát, ha Széchenyi odavágo feljegyzéseit nem használja fel forrás gyanánt. Mindez azonban eltörpül amellet a lelki inspiráció mellett, melyet a természeti szépségekben s nagy történelmi emlékekben gazdag görög földdel, a ragyogó görög éggel s a görög művészet maradványaiból kiáradó, harmonikus görög szellemmel való közvetlen érintkezésből remélt és kapott. Korábbi életében meggyötört s már a meghasonlás küszöbén álló lelke számára megtisztulást, megnyugvást s felemelkedést óhajtott azokba a magas régiókba, hová a görög géniusz a maga nagyszerű alkotásaival eljutott s ahol — amint előbb hallott imájában kifejezte — megtalálhatta a belső vigaszt s az eszközöket az erény és a tökéletesedés elérésére. És ezt meg is találta fokozatos előkészítés után teljes mértékben Athénben, amely városban való tartózkodása egész görög tanulmányútjának legfényesebb szakaszát alkotja. Naplójában ide vonatkozólag a következőket olvashatjuk:¹ «Athén olyan tartózkodási hely, ahol az ember egész életét szívesen eltöltené. Az, ami a régi görögöktől Athénben még fennmaradt, nemcsak figyelmünket, hanem egyenesen csodálatunkat érdemli meg; én, aki csak profán szemlélője vagyok a művészeti alkotásoknak, mindig el vagyok ragadtatva, ha szerencsém van új tárgyait látni a régi műveltségnek és tökéletességnek. Nem hittem volna, hogy több mint kétezer év után még ilyen maradványok vannak itt! Bárha egészen egyedül voltam Athénben s az elmúlt nagyságnak összes emlékei s az én oly nyomorultul eltöltött ifjúságomnak összehasonlítása azokkal, kik életüket oly dicsőségesen fejezték be azon a szent földön, melyen én voltam, csak nagyon szomorú gondolatokat ébresztettek bennem, mindennek dacára mégis mély fájdalmat, érthetetlen ellenkezést érzek magamban, ha arra gondolok, hogy — e helyet el kell hagynom, mintha sehol másutt nem találnék többé ily derült és nyugodt eget. Amidőn Athénből eltávoztam, újból mélyen éreztem magamban, hogy mindig szörnyű dolog attól a helytől megválni, amely korszakot alkot életünkben s ahová valószínűleg többé nem térhetünk vissza.»

¹ *Naplói* I, 479, 480, 507, 508.

Kell-e ennél világosabb beszéd? Kívánhatunk-e nagyobb és mélyebben átértett enthusiasmust annál, mely az athéni emlékek szemlélete nyomán a minden várakozást felülmúló meglepetés újjongó örömevel tört elő a fiatal Széchenyi lelkéből? Várhatunk-e nyiltabb vallomást annál, hogy egész eddigi élete teljesen elhibázott volt s úgy kellett volna élnie, amint a régi görögök éltek s milyen vesztéségnek tartja, hogy nem élheti le életét ebben a milióban? A nagy átalakulás titkának kulcsa tehát itt van az ő athéni tartózkodásában. Aki életében egyszer tavaszi alkonyatkor megállott az Akropolis tetején a Parthenon csonka homlokzata előtt s átengedte lelkét az erő és könnyedség, a harmónia és eleven-ség azon tökéletes kifejezésének, mely e megfakult és meg-csonkult oszlopokból is lenyüggőző hatással árad széjjel, könnyen az az érzése támadt, mintha az építészeti és szobrászati vonalvezetés pompás ritmusa valamely távolból jövő halk, de egyre élénkülő zenévé sűrűsödnek össze, mely édes rezgésbe hozza a lelket s azután lassan emeli mindig fennebb, magasabb és tisztább régiók felé. Ha azután kissé hátrafelé fordul s megpillantja a kéklő tenger-öblöt, mely Salamis szigete körül sarló alakban fűrődik be az attikai száraz-földbe, ott, ahol Themistokles kicsiny flottája rövid idő alatt szétszórta a nagy túlerőben levő perzsa hajók ostromba tömegét, akkor rögtön észreveszi, hogy a görög matrózokat voltaképpen ugyanaz a lélek, a helyes mértéknek és az erővel párosult harmóniának ugyanaz a szelleme segítette győzelemre, melyet Pheidias és Iktinos vésői a Parthenon hideg márványtömbjeibe beleörökítettek. Széchenyi is meglátta Athénben a szépet az esztétikai és ethikai világban egyaránt s beteljesedett rajta az, amit Platon *Phaidros*ában olvasott és fordított a szerelem ébredéséről. Eros, az égi, isteni Eros megérintette az ő szunnyadó pszichéjét, felébresztette új életre s szárnyakat adott neki, hogy repülhessen az eszmények fényes magasságai felé. Pár napra Athénből való távozása után Spártában be is vallja,¹ hogy ő most már felébredett s tisztán látja, hogy életének előző tíz esztendejét teljes álomban töltötte el a rossz nevelés miatt. Megfog-

¹ *Naplói* I, 521, 522.

hatatlan — kiált fel, — hogy miért nem utánozzák ma is a régi görögök, különösen a spártaiak nevelési rendszerét annyira, amennyire századunkban csak lehetséges! Sziciliában. hol reflexiókra több ideje volt, hosszú elmélkedéseket ír naplójába¹ az ifjúság neveléséről, a honpolgárok kötelességeiről, a testi és lelki élet és a nagy természet harmóniájáról s amit itt mond, az nem egyéb, mint görög tanulmányainak és élményeinek friss lecsapódása és világosan mutatja, hogy ez útján szerzett tanulságai erős meggyőződéssé és szilárd életelvekké jegecesedtek ki lelkében.

De mondhatná valaki, hogy ezek az élmények. bármennyire szépek és megragadók valának is. mégis csak átmeneti jellegűek lehettek Széchenyi életében. melyek édeskevés nyomot hagyhattak a későbbi nagy reformer szellemi alkotásaiban, hiszen a legnagyobb magyar izig-vérig modern ember volt. kinek vajmi kevés lelki kapcsolata lehetett az ókori görögséggel. Ez a kérdés — szerencsére — teljes biztossággal eldönthető. csak meg kell vizsgálnunk az ő későbbi életfilozófiáját s alapprincipiumait irodalmi műveinek hosszú sorában egészen a döblingi katasztrófiáig, át kell néznünk naplóit, melyben lelki élete fejlődését. legtitkosabb gondolatait oly hamisítatlan őszinteséggel adja elő s akkor világosan láthatjuk, hogy mennyiben maradtak meg, illetőleg tűntek el a görög tanulmányút nyomai a későbbi Széchenyiben.

Aki Széchenyi műveit és egész nagyszabású reformmunkáját. mellyel a modern Magyarország alapjait lerakta, figyelmesen és elfogulatlanul vizsgálja, be kell látnia. hogy Széchenyi annyira különféle. igen gyakran materiális, illetve gazdasági jellegű alkotásai nem csupán szilárd ethikai fundamentumon nyugosznak, hanem végsőleg magas ethikai célok felé törnek is. Alig van gondolat, melyet Széchenyi gyakrabban és nyomatékosabban hangsúlyozna írásaiban, mint éppen ez s szinte csudálatos, hogy akadt olyan politikus (Beöthy Ákos). aki ezt mégis kétségbe merte vonni.² Pedig mily szépen mondja a legnagyobb magyar a *Hittelben*³: «S honunk

¹ *Naplói*, I, 547—624.

² V. ö. Angyal: *Gróf Széchenyi István emlékezete*, Bud. Szemle, 1910. II. 203.

³ 73. l. (IV. kiadás, Pest, 1832.)

érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szebb, egy józanabb kezdetnek! vezessétek Ti mint valaha Spárta anyjai fiaitokat az érdem és erény mezejére! fejtsetek ki benne már gyenge koraikban minden szépre és nemesre vágyást. Neveljétek bátrakká, igazság-szeretőkké, adott szavaiknak teljesítőjükké, szóval férfiakká.» Gróf Dessewffy Józsefnek adott válaszában, a *Világban*¹ megvallja, hogy az általa létesített pesti Kaszinó «semmi egyéb, mint eszköz, mely által magasabb célok érthetnek el» (348. l.), a «*Lovakról és Hítelről* írt értekezéseinek végiránya nem egyéb, mint hazafiak egyesítése, értelem tágitás s magyarság-kifejtés»,² «célunk Egyesítés, ennek eszközlésére vezető módok egyike pedig a *Lóverseny* vala».³ (472. l.); a *Stadiumban*⁴ (121. l.) szintén megmondja, hogy a haszon utáni vágyat azért igyekszik a magyar nemesség lelkében felébreszteni, mert az az egyetértés s egyesülés legbiztosabb ragasztéka s a haszon, vagy veszteség szembeállításával könnyebben meg lehet értetni a «dicsőség vagy szegény» alternatíváját is. Egyik barátjához (Baritz Györgyhez 1834-ben) írt levelében⁵ azt írja, hogy a pénzt csak annyiban becsüli, amennyiben erkölcsi hasznot lehet vele elérni. A *Kelet Népében*⁶ (225. lap) nyíltan feltárja addigi reformjaiban követett taktikáját, hogy összes, látszólag a haszon- és kellemvágyra alapított alkotásaiban tulajdonkép az a rejtett cél vezette, hogy a nemzet szunnyadó értelmi és erkölcsi erőit felébressze, egyesítse, kiművelje s a közlelket megteremtse a haza dicsőségére s mindezt csak azért nem mondhatta meg előre, mert ezzel reformja sikerét veszélyeztet-hette volna. Úgy tett tehát valóban, mint Themistokles, aki «győzni Athént esellel is tanította» s «mézzel kente be a csésze szélét», hogy a beteg gyermek, a beteg Hungária bevegye az általa kínált orvosságot.

A nemzet minden szellemi és erkölcsi energiáját ki-

¹ Pest, 1831. 348. l.

² U. o.

³ 472. l.

⁴ Lipcse, 1833. 121. l.

⁵ L. Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi Istrán emlékezete, Bud. Szemle*, 1910. II. 203.

⁶ Kiadta Ferenczi Zoltán, Bp. 1925. 225. l.

művelni és egyesíteni, hogy a magyarság a maga széttagolt és hátramaradt állapotából a tökéletesedés útjára lépve mint szabad, boldog és egyenrangú tényező foglalhassa el helyét az európai népek sorában, ez a nagy cél, mely Széchenyi nemzettevő tevékenységének velejét alkotja, vajjon nem teljesen párhuzamos-e azzal a lelki átalakulási folyamattal, mely Széchenyiben — mint előbb láttuk — legfőképpen görög tanulmányútja hatása alatt a görög kalokagathia emlékeivel való közvetlen érintkezésből kifolyólag végbe ment? Vajjon nem akarta-e ő a saját példáján okulva ugyanazon utakon, ugyanazokkal az eszközökkel vezetni nemzetét az erény és tökéletesedés felé, melyen ő maga 1818 után elindult? Igenis, Széchenyi arra törekedett, hogy a maga etikáját, mely Athénben és Spártában, Marathon és Thermopylai mezein kapta a legelhatározóbb ösztönzéseket, tegye az egész magyar nemzet életelvévé és életcéljává.

Széchenyi etikáján pedig rajta van a görög tanulmányok bélyege. Nemcsak úti élményei, a görög történelem és művészet emlékeivel való közvetlen érintkezés hatottak rá e tekintetben eszméltetőleg, hanem a görög ethikai tanítómesterek tanáival az eredeti források alapján végzett állhatatos foglalkozás is. E téren főleg Sokrates és Epiktetos tanításai tettek rá igen mély hatást. A *Világban*¹ mondja, hogy tökéletességünk felvilágosításában és kinyomozásában mindig azokra az igen egyszerű törvényekre kell visszatérni, melyeket már Sokrates állított. A sztoikus Epiktetos² ethikai kézikönyvét (*Enchiridion*) azon kevésszámú közhasznú munka közé sorozza, melyeket örökké zöld repkény koszorúz: erről a munkáról egyszer megfogadta, hogy sohasem fogja elhagyni magától, s hogy ezt a fogadalmat mennyire komolyan vette, arról tanuskodik az előtte annyira kedves névnek gyakori emlegetése, mellyel műveiben és naplóiban egész élete végéig sűrűn találkozunk. Ez a rabszolgasorból felemelkedett sztoikus filozófus, kinek követői sorába számíthatjuk a hatalmas római császárt, Marcus Aureliust is, a gyakorlati életbölcességnek egy rövid, de igen világos kézikönyvét hagyta

¹ 55. l.

² *Világ* 245. l.

ránk, mely a sztoikus etikának enyhébb, már a keresztyén valláshoz közeledő rendszerét világítja meg a gyakorlati élethez alkalmazott példákon. E tanokat Széchenyi annyira magáévá tette, hogy — bízvást elmondhatni — életfilozófiájának számos sarkalatos pontja egyezik az Epiktetoséval. Az önismeret fontossága, az elbizakodottság kerülése, képességeinknek folytonos gyakorlás által való tökéletesítése, a lelkieknek a testiek fölé való helyezése, a jónak nemcsak szóval, hanem tettek által való gyakorlása, a dolgok filozófiai szemlélete, a természettel összhangban való életmód, Isten megismerésének s a neki való engedelmeskedésnek szükségessége, a kötelességeknek válogatás nélkül való teljesítése, az észszerűség követése és a szenvedélyektől való tartózkodás, az önmérséklet és önsegély elve — ezek azok az etikai principiumok, melyeken Széchenyi egész hatalmas életműve nyugszik, s melyek vörös fonálként húzódnak végig az ő írásain, kezdve a *Hitteltől* egészen a Döblingből fiához, Bélához intézett intelmeiig s ezek egytől-egyig megtalálhatók Epiktetosnál¹ is. Hogy ez nem pusztán véletlen egyezés, arról kezeskedik azon a benső, szeretetteljes viszonyon kívül, mely Széchenyit Epiktetos művéhez fűzte, néhol a kifejezésnek, a logikai disztinkcióknak híven megőrzött átvétele is. Hogy itt csak egy példát említsek, Széchenyi a lelki függetlenséget négy sarkalatra állítja, ú. m. tiszta lelkiismeret, élettudomány, egészség és vagyoni rend, melyek közül mindenkinek teljesen hatalmában áll a lelkiismeret, már kevésbbé az élettudomány, még kevésbbé az egészség s legkevesbbé a vagyoni rend.² Ezek a disztinkciók kétségkívül Epiktetos *Enchiridion*jának bevezető sorai hatása alatt keletkeztek, hol a dolgok aszerint vannak két csoportra osztva, hogy hatalmunkban állanak-e, vagy sem. Hatalmunkban állanak a lelkiek (gondolat, érzés, akarás), nem állanak hatalmunkban a testiek, a vagyoni, a hivatal stb.

¹ Legszenbetűnőbben jelentkeznek ez egyezések, ha Széchenyi intelmeit fiához (*Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*, kiadta Károlyi Árpád, I. k. Bp. 1921. 493—551.) Epiktetos *Enchiridion*jával párhuzamosan olvassuk.

² *Világ*, 54. s. k. lk.

Mindezen egyezések és hatások ellenére Széchenyi nem akart sem görög, sem római lenni, hanem magyar; honfitársaiból sem akart antik világbeli embereket faragni, hanem igazán művelt és modern magyarokat. Semmi sem állt tőle távolabb, mint a multnak, bármily tiszteletreméltó legyen is az, szolgálai másolása és utánzása. Számot vetett azzal, hogy életkörülményeink sok tekintetben egészen mások, mint azoké a régi népeké voltak, hogy bizonyos dolgokban mi előbbre vagyunk, mint a görögök voltak s mindenek fölött nekünk magyaroknak kell maradnunk, féltékenyen vigyázva nemzeti sajátosságainkra, mert fennmaradásunknak ez a legfőbb követelménye! Csak az általános emberire, az erkölcsi élet azon törvényeire, melyek örökkévalók, melyek minden korban és minden emberre egyformán érvényesek, csak ezekre nézve vélekedett Széchenyi kora legműveltebb szellemeivel egyetértőleg aképpen, hogy a görögök meg tudták érteni ezt az örök igazat s ki tudták fejezni ezt az örök szépet s ma sem tehetünk okosabbat, mintha e tekintetben szorgalmasan járunk tanulni a régi görögökhöz.

Ha szemünk ma örömmel pihen meg a dunai és balatoni gőzhajókon, a Vaskapu sziklába vájt útján, a hengeralmokon és takarékpénztárakon, a pesti Lánchídon és Alagúton, a Tudományos Akadémián és Gazdasági Egyesületeken, jusson eszünkbe, hogy Széchenyi mindezeket a nemzetünk életében korszakalkotó reformokat nem azért csinálta, hogy mi megálljunk azoknál a materiális előnyöknél és gyönyörűségknél, melyek ezen alkotásaiból közvetlenül fakadnak, hanem ő ezeket végsőleg mind magas ethikai és szellemi célok szolgálatába kívánta állítani s reformjainak vonalai égbenyúló piramisban futnak össze, melynek tetején a nemzeti erények és tökéletesedés csillaga ragyog. Jusson eszünkbe, hogy — amint ő mondta — a «gépek egy népet tehetnek ugyan rendszeressé és pedánszá, de kiművelését semmiben sem mozdítják elő».¹ Jusson eszünkbe végre, hogy nemzetünket új életre hívó reformjainak egyik leghatalmasabb inspirátora az a görög múzsa volt, melynek csókja — mint a mesél

¹ *Naplói* I, 460.

tündéré — az ő lelkét fásult szendergéséből felébresztette s amelynek ő oly okos követője maradt utolsó lehelletéig.

A görög múzsa mellett volt neki egy másik imádtója is: a magyar múzsa. Ehhez való vonzódása már nem ébresztett benne oly derűs és harmonikus érzéseket, mint amaz iránti rajongása, sőt — mint a debreceni Nagy-erdőn huszárjai körében megvallotta — ez a múzsa őt inkább ellágyította és könnyekre fakasztotta, de talán éppen ezért még mélyebben feküdt lelkében, mint amaz. Az örökéletű és örök harmóniát ígérő görög múzsát össze akarta forrasztani mind a saját, mind nemzete lelkében a magyar múzsával egy erős és felbonthatatlan egységbe s ettől az egyesülestől remélt nemzete számára örök életet. Ha mi most az ő szándékait meg nem értve fel akarnók bontani ezt a frigyvet, melyet ő annyi fáradság és lelki gyötrellem árán létrehozott, ezzel a lépésünkkel nem a görög múzsának, csak saját magunknak ártanánk s bizonyára Széchenyinek, aki onnan felülről is aggódó figyelemmel kíséri nehéz és keserves Golgothajárásunkat, nem éppen kedve szerint való dolgot cselekednénk. A görög és a magyar múzsának tartós és életképes egyesítése — elismerem — nem könnyű dolog, hiszen maga Széchenyi mondta ki egykor azt a nagy igazságot: «néhány ember gyakran elegendő, hogy egy népet halhatatlan magasságra emeljen, de 1000 év csaknem kevés ahhoz, hogy egy nemzetet olyan lelki állapotba hozzon, mely őt felemelje s hogy ez a nemzet olyan férfiakat, milyenek a görögöknél voltak, tudjon értékelni».¹ Bármennyire nem könnyű feladat is tehát azoknak a magas ethikai és esztétikai értékeknek teljesmértánylása, melyeket a görögök fölhalmoztak s talán még nehezebb ezeknek okos és tervszerű beoltása a magyar génuszba, mégis törekednünk kell erre a legnagyobb magyartól nyújtott példaadás után legjobb tudásunk és igyekezetünk szerint. Csak, ha ez az akarat vezérel bennünket, akkor mondhatjuk el magunkról, hogy valóban Széchenyi nyomdokain haladunk s az ő megértő, hű követői vagyunk! Kimondhatatlan áldás fakadt akár szellemi előhaladásban, akár — ha úgy tetszik —

¹ *Naplói*, I, 511.

aranyesőben is a magyar hazára azokból az inspirációkból, melyek a görög szellemből kiindulva Széchenyi közvetítésével érték a nemzetet. Ha azt óhajtjuk, hogy ez a hatás gyakran megismétlődjék s újra meg újra támadjanak ennek a nemzetnek Széchenyi Istvánjai, akkor tegyük minden módon szabadlá gyermekeink előtt az utat a görög művelődés örökszép alkotásai felé, hogy ők is meríthessenek ebből a kipróbált forrásból törhetetlen idealizmust, önzetlen hazaszeretetet és az élet minden vonatkozásában harmóniára törekvő gyakorlati élethölcseséget.

DARKÓ JENŐ.